

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VII. KÖTET. VII. SZÁM. 1879.

A NEVEK

uk és ük

SZEMÉLYRAGAIRÓL.

IMRE SÁNDOR

I. TAGTÓL.

Ára 20 kr.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télyf Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télyf Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújában érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finały Herik l. tagtól. 1870. 47 l. 30 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télyf Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytaní névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtti) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szenássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finały Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignác től. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakob felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

A NEVEK

uk és *ük*

SZEMÉLYRAGAIRÓL.

IMRE SÁNDOR

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-IVVATAŁA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1879. Nyom. az A t h e n a e u m r. társ. nyomdájában.

A nevek *-uk* *-ük* személyragairól.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1878. okt. 7-én tartott ülésében.)

A nyelvtudománynak van magasabb, van alsóbb feladata. Magasabb az, hogy például a nyelveket összehasonlítgassa, osztályozza, a szóelemzés kérdését a történelem és összehasonlítás alapján fejtegesse. Alsóbb: a nyelv hangoztatásának, írásának vagy jelölésének, szófűzésének stb. épségben fentartása, ebbeli sajátságainak megőrzése; ehhez képest a nyelv gyakorlati, kivált irodalmi használatán uralkodó szokásnak bizonyos elvek és törvények szerint mérséklése, vezérlése, — s hogy ezt tesse, az elveknek és törvényeknek a nyelv természetéből kifejtése. Mert itt is mint egyébütt s talán itt még inkább mint egyébütt, sokszor megtéved a szokás, és így útba kell igazítanunk; s mi több, a sok ellenkező nyelvszokás közepette a művelt nyelvszokást, az irodalmi nyelv törvényeit meg kell állapítanunk.

E feladatot tartja maga előtt a t. Akadémia, midőn legutóbbi időben a helyesírásra nézve készítettett útasítást, melybe, többek közt, a felül nevezett személyragok leírása szabályzását is felvette, rájok nézve véleményét kimondta és közre adta. (7. §. Jóhangzás. 10. 11. l.) Azonban azt hiszem, hogy az említett személyragok hangoztatásának megítélése és megállapítása nem egyenesen az orthographia körébe tartozik; mert — ha nem tévedek — az orthographia nem kérheti: mi van jól hangoztatva, mi nincsen, hanem csak azt, hogy a mi hangzik, a minek hangzását a hangtan kellő alapon meghatározta, hogy írjuk le leghívebben, legczélszerűbben. Azt hiszem, az *-uk* *-ük* mai alkalmazásának kérdését nem is az euphonia vagy jóhangzás érdeke határozza el, hanem a dolog hangtani

kérdés, mely a nyelvtörténelemből, a tájszólások ismeretéből határozható el és állapítható meg.

Az én szándékom a következőkben az, hogy megbizonyítsam, hogy az *-uk -ük* mai használata, a mint irodalmunkban találni, a tájbeszédnek többsége, a régibb és újabb írók gyakorlata tekintetéből és hangoztatásunk rendes módjánál fogva hibás, — és így a mostanában elterjedt s ide s tova általános gyakorlatot e tekintetben változtatni kell, és a régibb helyesebb szokást kell helyre állítani.

I.

Nézetem szerint, mint az Akadémia említett Helyesírása is vallja, hibásak az ily hangoztatások: lábuk, ajakuk, maguk, rajtuk, rájuk, róluk, apjuk, ruhájuk, uruk, fülük, fiuk, életük, erejük, vizük, és a mennyiben itt-ott előfordulnának: látniuk, enniük, stb. Mikor azt mondom: hibásak, nem azt értem, hogy ezek tájszólásban nem élhetnének, csakúgy mint az *é* helyett az *í*, *tól* helyett a *túl*, *ly* helyett az *l* vagy *j* kiejtése stb. A tájszólások ilyen hangsajátságait kiirtani sem nem lehet, sem nem szükséges. Természetes fejlődés következtülése ezek s csak úgy van joguk az élethez, mint az emberre, állatra nézve nem hasznos növénynek és más ilyennek. — Hanem azt értem, hogy mivel a hangoztatás és hangjelölés bizonyos módját akarjuk a művelt vagy irodalmi nyelvben megállapítani s e célra a tájszólások sajátságainak — melyek úgy is eltérők, sőt ellenmondók — irodalmi használatát korlátoznunk kell: ily értelemben az *-uk -ük* mai nagyon gyakori és helytelen alkalmazását is kétségkívül korlátoznunk kell — mint a művelt szólás tényezőivel: a nép nyelvével, a régibb irodalmi nyelvvel, az abból kifejtethető törvényekkel és az újabbkori művelt körök nagyobb részének szokásával ellenkezőt.

A mai gyakorlat eredete röviden ez.

Jóval előbb, mint (1780—90 közt) a nyelvújítást megkezdték volna, számos írónk kezdett figyelmet fordítani a nép nyelvére, kivált hangoztatására, s a mit észre vettek, nyelvkönyveikben tekintetbe vették. Ennek tulajdoníthatni, hogy már *Kalmár György* Prodrómusában (1770.) többféle rövid

e-t ismer s ezeket hangtani szakaszában ismerteti is. Utána, de nem szeriute, hanem a nép beszéde alapján, vette be *Dugonics*, bár szabálytalanul vagy nem teljesen, a rövid *é* helyében álló *ö*-t. E dolog nem ellenkezett sem a régi írók, kivált középkoriak szokásával, sem az élő nyelv némely tájszólásával. Így történt, hogy *Baróti Szabó D.* is, hogy mást ne említsek, *Orthographia* és grammatikabéli észrevételeiben (1800.) s *Versegly* előbb is, de kivált *Analytica* Institutióiban, meglehetősen pontossággal jelöli, kivált ragokban, a rövid *é*-ket. De arra sem *ö*, sem *Dugonics* nem gondolt, hogy az *é* által, vagy a mivé az *ö* szülőföldén az *é* lett az *ö* által, lehessen szabatoságot okozni s épen a személyragos nevek harmadik személyére nézve, megkülönböztetvén az egyszerű többes ragtól a személyragos többes alakját. Még kevesebbé gondoltak ilyenre a debreczeni grammatika szerzői, vagy *Aranka* és *Gyarmathi*, kik nemcsak e szabatosság vagy hangzatosság érdekére nem tekintettek, de a különböző *e*-ket sem ismerték, — legalább épen nem ismertetik és említik. Csak *Révai* tünteti ki, hogy e tekintetben valamely szabályosabb eljárást kívánna javasolni. Már az *Antiquitates* 72. l. elmondja, hogy kivált dunántúliaknál tapasztalta, hogy az úgynevezett »obtusum *e*-t« *ö*-vé változtatják s e czélból példákat hoz fel *Tinódiból*, *Draskovicsból*, a középkori nyelvemlékekből, jelesen *Sz. Máriáról* való predikációkból. De itt a személyragokbeli *é*=*ö*-re nem gondol, s példái közt vannak ugyan ily helyzetbeli *ö*-k *e* helyett, de kisebb számmal. Majd *Grammatikájában* 374. l. van *képök*, *házok*, (!) ugyanott 384. l. csak *kéjeken*, *kényeken*, »sponte sua«, ugyanott mint személyragok elszámlálva: *ek*, *ök*, *ok*, *jék*, *jök*, *jok*, — és ugyane munkában 455. l. *székek*, *küggök*, *halok*, *nyomok*, »vestigium eorum.« Csak a *Grammatica* 467. 468. lapján mondja ki, hogy szabatosság végett az *é* helyett *ö* ajánlható. »Affixum plurale *ek*, cum iis etiam nominibus, quibus convenienter adhaeret, saepe recte mutatur in *ök*, ad clariorem differentiam status affixi a vulgari eorumdem nominum numero plurali; e. gr. recta sunt haec: az embereknek életék, hominum vita — eorum; a vitézeknek érdemek, militum meritum — eorum; sed ista certe clariora: az embereknek életök, a vitézeknek érdemök, possidentibus etiam no-

minativo expressis : az emberek életök, a vitézek érdemök.« — Az *-uk*, *-ük* személyragot nem ismeri, legalább nem említi. (V. ö. u. o. 490. 492. ll.). Erre példát régi iratokban nem talált, a nép nyelvéből rólok tudomást nem vett; általok a független többest (tökéletlenül »vulgaris«-t) a harmadik személynek többes-ragával állótól megkülönböztetni szükségesnek nem véli.

Révainak a régi írók gyakorlata s némileg a tájszólások hangoztatása alapján tett ily javaslatát kezdték az írók tekintetbe venni, utóbb elfogadni. Legalább a kétféle többes rag megkülönböztetését kezdik szükségesnek érezni. Ilyet sejtethni *Kassai* Józsefnél, ki nyelvtana 306. s következő lapjain megemlítvén az erdélyiek beszéd módjának *Arankánál* is mutatózó sajtáságát, hogy a személyragos birtok-többes harmadik személyében *-ak*-ot mondanak (asszanyak = asszonyok, ma asszonyuk, — poharak = poharuk stb.): megkülönböztetés végett megállapítja az *-ok*-ot és ennek megfelelő *-ök*-öt; az *-uk*, *-ük*-ről azonban semmit sem tud. Hihetően azért, mert *Révai* tanítványa volt és az sem tudott, és mivel a tiszai tájbeszéd sem tud, melynek alapján ő állott.

A hangzás változatosságát és a tájszólásokat vehette tekintetbe *Vajda Péter*, midőn 1835-ben (s többször is) megjelent »Magyar nyelvtudomány«-ában ily ragozást ad: *gyűszűjek*, *vérek* (vérök), *tökélyök* (tökélyjök), *hazájak* (hazájok), *hajok*, *karok* (karuk, karjok).

Bitnitz Lajos akkor nagyabecsült »Nyelvtudományá«-ban (1837.) lehetőnek vallja az *-ük*-öt, sőt egy szavával ezt teszi alapformánuak (I. 75.) bár következtetlenül, mert (u. o. 73. l.) az egyes szám harmadik személye ragjának alapjául az *ö*-t veszi fel. Az *-ük* ragra nézve ezt mondja: »vastaghangu nevekhez *o*, vékonyhangú nevekhez többször *ö* mint *e* járul, kivált, ha a szóban különben is sok az *e*, például *urok*, *keresetök*. Sőt néha nagyobb világosság és szép hangzat okáért a régi *u* és *ü* hangzó kellemmel élesztetik fel, így: »*lábuk*, *keresetük*«. Tehát csak néha és a szép hangzat okáért. A »nagyobb világosság«-nak itt nincs értelme; másféle szókban, melyeket nem hoz fel, talán lenne; de az *ö* példáiban nincsen. Mert *lábak*-tól *lábok* és *keresetek*-től *keresetök* eléggé különbözik. Végre,

hogy a régiúknak állított *-uk* és *-ük* vagy *u* és *ü* miért régiek, nem tudhatni; mert régiségöket nem igazolja, s azt, hogy e ragokban a régi írónál valaha *-u* és *-ü* fordulna elő, az alább előadandók szerint tagadnunk kell.

Fogarasinál „Magyar nyelv szelleme“ stb, 1843. a 83. l. személyragok: *-ok -jok, -ök -jök, -uk -juk, -ük -jük*, 84. l. *velök, nálök*, 88. l. *barátuk* vagy *barátjok*, 96. l. *jegyök, házok*, 98. l. *leczkéljök*, 99. l. *munkájok, apjok*, 100. l. *idejök*, 102. l. *fájok, keféjök, falujok, földijök, lovuk*, 103. l. *mívök, darujok, egök, álmuk*, 104. l. *nyergök, agyok, hatalmok, csillaguk, alapjok, kertök*, 105. l. *örömük, bűnjök, nyilok, kinjok, árnyékuk, festékök* stb. Tehát 31 esetből hat van az *u, ü* újszerű használata szerint; de ezek közül egyetlenegy sem úgy, hogy vagy megkülönböztetés, vagy hangzat-változtatás érdeke nem ajánlaná — legalább az ő tudása szerint. Elmélete az, hogy az *-uk ük-* használata lehetséges (98. l. 32. §.), de e nézetét legalább példáival, mint az előbbiekből láthatni, nem igen ajánlja. Az említett hat eset, a sokkal több *u* és *ü* nélkül valóhoz képest csekélység s e hat eset közül is szükségtelen *u-zás* és *ü-zés* van ezekben: *lovuk* (egyszerű többes: lovak, személyragos: lovok; jobb hangzás kedvéért írhatta úgy, de van-e ok két egyforma hangzót kerülgetni?) *álmuk* (egyszerű többes: álmak, személyragos többes: álmok, csak úgy mint szárnyak, vállak stb.); *örömük* (egyszerű többes: örömek, személyragos: örömek; itt is a hangzás kedvéért változtatta). Az utóbbi két többesről talán nem volt ismerete; mert e két hangzó *a—o, e—é* vagy *e—ö*, vidékenkint könnyen cserélődik. Szükségesek: *csillaguk* (bár van: csillagjok), *árnyékuk* (árnyékjok). Bizonyos vagyok benne, hogy legjobb nyelvészeink, legmagyarosabb íróiuk, akkor az utól említett alakokat választották volna.

Messze vinne, ha kimutatni törekednénk, mily befolyása lehetett az ily elméleteknek, név szerint az elsőbb nézetnek, mely *Révainál* — és az utóbbinak (az *u ü* alkalmazásával), mely *Fogarasinál* mutatkozik elsőbben, némi határozottsággal. Azt látom, hogy e korbéli (1800—1847.) írónknál eleinte épen nem fordul elő, utóbb is csak ritkán az *u ü*-vel megkülönböztetés vagy hangzatszépítés. *Kazinczy*, úgy látom, nem

fordított figyelmet a dologra ; utódai mondták : hajok, lábok — mint a nép — és : fejk, népk stb. ; utóbbiak : nyomuk, körük stb. ; de megkülönböztetés végett *a*-val hangzó szókban nem alkalmaznak *u*-t, valahányszor *o*-val meglehetnek, — és jóhangzás kedvéért *velök*, *bennök* stb. mondanak ; ilyenek : papjuk, apjuk, rájuk, náluk, vizük, eszük stb. alig ejtenek valaha. Legfőlebb népies írók.

Előbbkelő íróink közül csak *Döbrenteinél* találok az *u ü*-ket. Ő szerette a dunai tájszólást vagy tájszólásokat követni. Írt *tahát*, *mast* s efféléket is — non ita sicut alter. Találok hát nála (Berzsenyi 4-edr. kiadásában) *bennük*, 65. 74. *eszük*, 85. *cselüket*, 88. *módjuk*, 93. stb. A *-ök* személyrag helyébe ajánlja a *-tük*-et 78., holott a *-tül*, *-tül*-t rosszalja.

Így *Bitnitz* elméletének, *Döbrentei* (1840.) gyakorlatának, de meg a nép tájszólásának is lehetnek s lettek is követői, csak úgy mint lettek kedvelői a nagy *Széchenyi* és *Vajda Péter -tül*, *-tül*-jének. De biztosan állíthatjuk, hogy a jobb írók többsége, még akkor legalább, olyformán gondolkozott, mint az Akadémia nyelvészei, kik erre nézve elég józanon adnak szabályt. Tudniillik a Magyar nyelvrendszere (142. l.) következőkép állapítja meg e ragok hangoztatását : *-ok*, *-uk*, *-jok*, *-ök*, *-ük*, *-jök*, s írja (a 149. l.) *várok*, *ruhájok*, *képök*, *cseréjük*, utóbb (152. l.) mintegy igazolásul így szól : »az egy birtok többes harmadik személyének *-ok*, *-ök* ragai helyett, *tájdivatos ragokkal*, egyedül különböztetés, vagy jobb hangzat kedvéért élhetni : pl. *bokruk*, bokrok helyett, *gyönyörük*, gyönyörök helyett ; az utóbbiak személyragatlan többesek, és a *gyönyörök* szóban azon fölül a három egymást érő *ö* a fület kedvetlenül illeti.«

Tehát megkülönböztetés és jóhangzás kedvéért.

Talán egy korábbi nyelvtanban sincs annyi engedve az *-uk*, *-ük*-öt kedvelő népiességnek, mint *Riedl* Magyarische Grammatik-jában. Ez az *-uk* *-ük*-et lehetőnek ismeri, de *j* rag után épen nem (154.) ; e szerint így ír ; *munkájok*, *tevéjük*, (151.) *apjuk*, *bátyjuk*, *ipjuk*, *nénjük*, *öcscsök*, (152.), *napjuk*, *kertjük*, (153.), a mai *munkájuk*, *tevéjük*, *apjuk* stb. helyett. De az aztán különös, hogy míg *dalok* (154.) megkülönböztetésére nem gondol, a ragokra s névutókra nézve nekik, belé-

jök, rájok, hozzájok, náluk mellett: *velük, értük, náluk, tőlük, róluk, rajtuk, belőlük, bennük* ejtését is egészen szabadnak vallja, — s ennyiben ellenkezésbe jut magával. Mert nemcsak rendesnek tünteti itt elő, a mit előbb csak berekesztő jellel jelezve sorol el, és így kivételesnek akar tekinteni; hanem azért is, hogy a *j*-re, mely itt a birtokos (személy-) rag jelelője, ő szerinte is (150. l.), semmi tekintettel nincsen. A *j*-éséket épen úgy *-uk*-al és *-ük*-el ejti, mint a *j* nélkül valókat.

Hiszem, hogy e valóban becses dolgozat, bár épen nem következetes írásmódjával, sokat tett a legújabb szokás megállapítására. — Érdekes ellentéte e dologban a Riedlének *Ballagi* »Ausführliche Grammatik« című gyakorlati német-magyar nyelvtana. Ennek még 1870-diki kiadása is csak ily alakokat ismer: (127—130. ll.) *hibájok, tevējök, halok, szemek, örömök, kalappok, szájok*.

Íly nyelvtani adatok után, mikép terjedt el a mai hibás használat, ez a tájzólási sajátság, mely legtöbb esetben ép oly szükségtelen megkülönböztetés, mint széphanzús kedvéért, — mikép harapózott el annyira, hogy ma már alig találunk *-ok, -ék, -ök* személyragot, hanem csak a sokszor említettek; hogy terjedhetett el annyira, hogy az ilyen kiejtéstől legtisztább tájbeszéd körében nőtt s telhetséges és gondos írónál, a haza egyik határától az átellenesig csak ezeket hallhatni: alig szükséges bővebben fejtegetni. Az Akadémia nyelvtanának következetes szabályzata ellenére, egy-két nyelvtanító ingatag szabályai s tökéletlen paradigmái alapján vették fel némelyek; utánok aztán a nagyobb rész. E mellett újság volt, népies új szokás. És szeszély, mely meghonosodott könnyen és gyorsan; de könnyen nem lesz kiirtható. Így van a dolog sok egyébbel, a mi kivált szófűzésünket rútítja.

II.

Az eddigiekből annyi világos, hogy a megrótt ragozás-mód, legalább a nyelvészek tantételein vagy törvényein biztosan nem alapítható. Egy sem volt közülök, ki ezt a szokást határozottan javallotta s tanította volna; legfőlebb szabályaik határozatlansága, példáik tökéletlensége által tették lehetővé.

Mivel azonban az írói gyakorlat sokszor eltér a nyelvtan törvényeitől, a közép kornak pedig nyelvtana sem volt, melyből szokását megítélhetnők: nem elég csak a nyelvtan-írókra hivatkoznunk, hanem azt is kérdésbe kell tennünk: mikép alkalmazta e ragokat a közép- és újabb időkbeli irodalom? A középkorinak vizsgálata általában is nagyon fontos, midőn hangtani kérdés forog fenn. Ebből érthetni meg a többek közt, hol veszi magát Révai javaslata, mi adott neki a *Verseglynek* okot, hogy a közép vagy zárt *e* jelölésére, illetőleg személyragos többes 3-ik személy megkülönböztetésére gondoljanak.

Vegyük tehát sorba a középkor és újabb idők néhány jeles íróját és művét.

A Halotti Beszédben van *turchukat*, — s ezt talán olvashatná valaki *torkukat* vagy éppen *turkukat* hangoztatással, — és így szépen feltalálná a kérdéses *-uk*-ot. De ez olvasást nemcsak bizonyosnak nem tarthatjuk, de csaknem lehetetlennek kell mondanunk. Mert a mellett, hogy a HB.-hez időrendben legközelebbi emlékekben semmi sem mutat ily hangoztatásra, az *u* értéke ez emlékünkből nagyon sokféle és bizonytalan. Nagy kérdés *u*-nak kell-e ejtenünk ezekben: *pur adamut odutta mundva napun halalut hug muganec puculnec zoboducha oggun uruzag bulsassa boudug*, — nem is említvén *isemucut zumtuchel terumteve num emdul urdung vermut zentucut unuttei cuzicun* szókat, melyekben bizony nem *u* hangzik, bár *u*-val van leírva, melyek nagyobb része, *isemucut* stb. a hangrend törvénye világos és határozott megsértésével volna *u*-val ejthető.

A HB. olvasását kétségkívül a vele egy korbeli oklevelek magyar szavainak olvasása — jelesen hangjaiknak a mai tulajdon és köznevek hangzata szerinti megállapítása dönti el. Hogy olvassuk a *turchuk*-at, megtanít rá bennünket történet-búváraink olvasásmódja. Így például lehetetlen az *u*-t *u*-nak olvasni régi oklevelekben és krónikásoknál. V. ö. Jerney Szókincsét Árpádék korából, I. köt. Itt *Ubad* = Abád, *Obudut* = Abádot, *Obus* = Abos, *Odun* = Adony, *Adus* = Adós, *Agus* = Ágas, *Agtu* = Ágtó vagy Agtó. (L. alább Nagy Gyula gyűjteményét) *aianduc* = ajándok, *okul* = akol, *Bogus* = Bagos,

Bocu = Bakó, vagy Bak, stb. — Talán még többet nyom a Nyelvőr 1877—78-diki folyamában Nagy Gyula gyűjteményében előforduló szóknak a gyűjtő szerinti olvasása. Így *borus* = boros (van Borús vagy Borúzs tn. is), *butur* = botor, *fostrvs* = füstös, *itus* = ittas, *konthus* = kontyos (van a XVI. században *Kontos* is), *makkus* = makkos, *malnus* = malnos vagy molnás, *gemulcheny* = gyümölcsény, *kurus* = körös, *sulyrmos* = sulymos, *turuth* = törött, (*sebus* = sebös?) *beruk* = berek, *áruk* = árok, *hatarus* = határos, *satur* = sátor, *fuk* = fok, *gudur* = gödör, *gumur* = gyomor, *hulmuh* = halmos (?), *humuk* = homok, *kuz* = köz, (v. ö. Etelkuz stb.) *burcut* = borkút (?), *wrutva* = orotva, *cuhurdow* = kőhordó, *kurust* = körösz, *ahzun* = asszony (?), *gekenus*, *gemulchenus*, *hygus*, *keykus*, *lapus*, *saturus*, *selmakus*, *vermus*: gyékényés, hegyés, kékés, selmékés, vermés: ezekben mint látszik az *u*-val az *-os*, *-és*, *-üs* melléknévképző *és*, *üs*-se jelölve. Itt van még *zuchugo* = zuhogó is. — Ilyforma eredményt találunk, ha más gyűjteményeket, pl. Czinár Indexét hasonlítanók is össze. Ennélfogva a *turchukat*-ból *torkuk* ragozásra következtetni nem lehet, de tudomra nem is akart senki. Épen így van adolog az ugyanott levő *uimadsaguc*-ra nézve is.

A bécsi codexben, a mellett, hogy az *é* és a belőle lett *ö* érdekesen vegyül a más fajta *e*-vel, ilyek fordulnak elő: »ez példával fejedelmeknek minden feleségek megsemmitik ő férjeknek parancsolatit.« Ester I. — »tisztességet jogljanak ő férjeknek«, u. o. »Ereszte leveleket, hogy minden nemzet olvashatná, hogy ő házokban fejedelmek és nagyobb férfiak lennének«, u. o. — »Valamit kértének volna ő öltözetekre valót«, u. o. II. — »Az epistoláknak tartalmok ez volt«, u. o. III. — »meddőknek álnokságokat . . . meghirdette«, u. o. VI.

Hasonlót találok a Müncheneri codexben is. Például János evl. »a pénzváltóknak érczet elhinté és asztalokat eldöjté« — »Nicodemus a zsidóknak fejedelmek«, u. o. (II. 15., III. 1.) És igen sok más helyen.

Érdekes látni ezekben is, a többi nyelvelméletben is, mily sokszor váltakozik az *ö é*-vel s gyakran úgy, mintha megkülönböztetés végett tudatosan alkalmazná az író az egyszerű

és személyragos többesben. Sokszor egészen úgy, mintha csak újabb időbeli volna. Így találjuk például Bátori Bibliájában: »a profétáknak *véröket* hullatták.« 913., »az ő fájdalomoknak és *seböknek* miatta 914., (szelletöt 915., tőzsérök) *velök* (ismételve) 925. stb. De így is: »ő *nemek* és *személyek* szerént.« 1. »természetek«, u. o. többször: istentök, ellentök 28., majd: ellenök 40., nevökön 10., dicsőségöket, tisztességöket 927., *lelköket* stb.

Az Érdi-codexben: »szent szüleinek . . . erömekre«, 1. »ő haláloknak utána« 3. sziligyöknek hirdetésökre 72. »adnék koronát a hamuban *ülésökért*, örömmek olaját *ohajtásokért*, dicséretnek palástját szomorú *lelkökért*.« 73. »doctoroknak *felelettyök*« 74. — *vínek* egy ökröt hogy eladnák és *szükségöket* szöröznék az árával, 76. — »semmi sem volt *intök* (*»yntök*) szerént«, 77. — »prófétáknak, királyoknak ajojtatos *várások*«, 78. — »az ő teremtéjök«, u. o. — »*tisztességet* tevén ő teremtő *uroknak*.« 78. — »ő *baromnyájok*« 79. — »a pásztoroknak *személyekben* megjelenté«, u. o. — »Istent *attyoknak* hinniök« 79. — »minden nemzetöknek *szemök* előtt.« 81.

A debreczeni codexről is azt mondhatom: vegyíti az *e*-t az *ö*-vel egyébütt, és így a törzsekben is, de a ragokban és épen a szóban forgó harmadik személy ragában is. Például: »Eródesek az ő kegyetlenségökért *hírosök* valának«, — »megölettetének a *gyermökök*«, — keresztölő — nagy *péntök*. — Jeruzsálemöt bírja — idegön *nemzetök* — kérdöznie — sziletött — más útra térének az ő országokba — *megszégyönlötték* megtérésöket — tanácsot kezde . . . a *gyermeköknek* halálokról tartania.« 56—58. l.

Mindez kevés adat vagy példa a sokból. Hosszasabb és gépiesen nehezebb munkával idézhetnénk százakat. De talán még ez sem lenne elég; mert nem lenne minden. Megczáfoltatástól így sem félve, eléglem általánosságban kimondani, hogy a mily gyakran találni az *é* és *ö* felcserélését, épen oly lehetetlenség az *-uk* és *-ük* ragokra akadni. S pedig az *ü-t ö* helyett találjuk többeknél, kivált Bátorinál a *-tül* névragban és az *ü* (*»hü*«) harmadik személy névmásában.

Úgy találom, a XVI. századbéli írónál és utóbbiaknál is: *-uk -ük*-nek semmi nyoma, — valamint a kétféle többes

rag megkülönböztetésének sem több, mint a népnél, mely *lábak* és *lábok*, *fogak* és *fogok*-at mond, — vagy *életek* és *életek-jek*, *falatok* és *falatok-jok*-at stb.

Csak a XVII. évszáz két legnagyobb stilstáját tartom említésre méltónak: *Pázmányt* és *Káldit*. Ez utóbbinál (Predikázióiban) találok: »az apostolok rövid életöknek idejében« (61. l.), — »*attyok áldozattyok*« u. o. — »azért emlegetik, hogy csak emlékezetek elégséges«, (62. l.) »közöttök« — »a hívek erősítésekre rendeltettek«, (63.) — »pártos atyafiaknak semmi gyülekezetök nem mondhatja«, (u. o.) — »nem kell lenni beszédöknek csudatétel nélkül«, (u. o.) »különbben rendelik életeket«, (64.) — »nem gyönyörködik azokban, kik effélékben vetik reménységöket«, (65.); — másutt: *akarattyokat* barát-ságokat mutatják hozzája — kiábrázolták az istenteleneknek állhatatlanságokat.« (73.)

Pázmány Kalauzának második kiadásában (1623.) az Előbeszéd így szól: »köszörülik fogokat ellenünk« — tanácsokkal mérgezik« — »az ő fegyverházokból vegyek kardokat« — »fülöket mellől bocsátják, a mit fülökbe rágunk« — »az új tanítóknak szívökre tegyem kezemet« — »mi tóldotuk az ő könyvökhöz, mi irtuk az ő nevekre« (sokszor) — »megtagadják hiteket, fejekre és lelkekre hazudnak« u. o. Másutt ugyanazon munkában: »érdemek szerént fizet nekik« — »nyelvekkel, életekkel, erkölcsökkel (mind személyragostöbbsben) — »mentségek nem lehet azoknak, kik istent nem esmerik« (2.) — »értelmeket meggyőzi« — »a teremtett állatok tulajdon erejök-ből« u. o. — »olyak mintha menedéklevelek volna.« (8.) stb.

Semmi nyoma az *-uk*, *ük*-nek; a megkülönböztetés a *j* által (*akarattyok* stb.) történik; sok helyt nem is érzik a kétféle többes megkülönböztetését szükségesnek, inkább úgy vélik, hogy az »az ő« odatétele lehetlenné teszi a fölcserélést. Néhol esetleg *ö* áll elő az *é* helyébe s mintha ez okozna különbséget. — Jegyezzük meg pedig, hogy *Pázmány* és sok kortársa nem irtóztak az *o*-, *ö*-nek *u*-, *ü*-vé tételétől; mert fordul elő náluk tájszólás szerint: *Istentül kitül józanságtúl* — olykor *künnyen* (könnyen), *rüvid* stb. Másutt másoknál: *sérhüdt*, *sashüdt*, *vérhüdt*, *cseleküszik*, — és kivált a *-tül*, *-tül*, *-rül*, *-rül*, melyet nem ritkán találunk a XVIII. század írói-

nál is, csak úgy mint utóbb az említett *Széchenyin* és *Vajdán* kívül *Hunfalvynál*, *Fábián Istvánnál* stb.

Érdekes — mert méltó reá visszatérnünk — *Dugonics* hangoztatása. Tudjuk, hogy ő szereti az *ö*-t. Némely művében következetesen írja: *högy* = hegy, *önni* = enni helyett. De ragokban, hol pedig az *é* és *így* a belőle lett *ö* is leginkább uralkodik, kevésbé, vagy nem következetesen (némely művében éppen nem) alkalmazza. Például: *ödös*, *böcsületös*, *csöndös*, *szeles*, *terhes*, *nemes*, *eltévelyedett*, *eszeveszett*, *enyészett*, *megélemedett*, — *böcsületöd*, *szíved*, *kebled*, *lelkök*, (egyszerű többes) *személyjök* (személyragos többes) stb. egymást váltják fel, csak a Toldy Irod. tört. olvasókönyve rövid mutatóványában is. Az *ö* kedvelése viszi arra, hogy gyakran *-ök*-öt ír, alkalmas helyen az utóbbi szabatosabb használat szerint is, de *-ük*-öt, ha előttem levő műveiből ítélhetek, némely könyvében éppen nem, másutt tíz eset közül alig ír egyben; *-uk*-ot pedig tudtomra soha. Az írásban s hangoztatásban a változatosság, vagy éppen szülő városa megszokott kiejtése érdekli és ösztönzi; szabatoság kedvéért nem írja, a mit ír, soha; e végre a *j*-t és azzal összeolvadtakból lett *-dgy*-t, *-tty*-t stb. írja. Így példabeszédek I. 121. *előllök*, 127. *erdőjök* — 128. *számokra*, — 130. *urokat*, — *nevöket* — *emlékezettyük* — *reménységjök* — *bennök*, — 133. *természettyek*, — 135. *közüllök*, — 145. *kardgyok*, — 147. *nálloknál*, *tüllök*, — 150. *járások*, — 151. *hóltok* után, — 163. *révjök*, — 166. *nevelésökben* — *velök* együtt, — *magzattyok*, — 177. a *kengyelt* . . . *kezekkel* tartották, — 186. *bolondok házokat* meglátogattam stb. Ezeket azért kellett megtekintenünk, hogy átlássuk, mily kevésbé voltak hajlandók a ma divatosá lett hangoztatással akar szabatoságot, akar hangváltozást, kivált pedig az előbbit eszközölni. Ezt látjuk *Kazinczynál* is, ki e ragokról semmit sem tud s legutolsó munkái egyikében (Pannonhalmi útazás, 1831.) így szól: *csólnakjok*, (12.) *kényökre*, (13.) *kiknek lelkek* lángolni tud, (13.) *velek* töltött időm, (18.) *kiszállójok*, (19.) *majorjok*, (22.) *kertjek*, (24.) *társoknak szégyenlek* tekintetni (45.) *vigasztalásokra* azoknak (51.) *zsolozsmájok* (54.) stb.

Hol vette hát az újítani vagy változtatni erőlködő szeszély az *-uk*, *-ük* alakot, melyre az előbbi *-ok*, *-ök* mellett leg-

több esetben nem volt a nincsen szükség? Kisértsük meg a tájbeszédekben keresni alapját.

A székely szólásmódok közt sem a Háromszéki tájbeszédben, (M. Nyelvészet VI. 213. 224.) sem Kriza Vadrózsáinak szövegében, vagy szótárában nem találjuk. Dunántúli nyelvjárásban sem, melyről legbövebben Vass József írt. (M. Nyelvészet V. 18. 105. l.) *) A székelyföldön és a palóczoknál inkább *-ik* található az *-uk*, *-ük* helyett. (Vadrózsák 552. 553. V. ö. M. Nyelvészet elől idézett helyét.) Hogy a tiszai beszédben e hangzat nem fordul elő, általán tudva van. Gyűjteményekre nem hivatkozhatom; mert a legrégebb s leggyaralóbb gyűjtések vagy inkább általános jellemzések (L. A magyar nyelv dialectusairól. Pest 1821.) után sem ismerem e tájbeszéd tűzetes leírását egyet sem. Úgy tekintették régtől fogva, e tájék nyelvezetét, mint szabályszerűt vagy normalist; a többit hozzá képest, mint eltérőt, kivételest, s csak ezek sajátosságait gyűjtötték nagyobb gonddal és részletesebben. És ennek van rossz következése is. Mert ha ennek sajátosságait, kivált népies szókincsét gondosabban gyűjtik vala, sok alak és hang nem mondatik ma kizárólag székely vagy palócz, vagy egyéb táj tulajdonának. Csak a biharmegyei *helyré*, a szathmár- és szabolcsmegyei *iédes-re*, *mü mük* s ilyekre legyen szabad hivatkoznom. De ez most ide nem tartozik. Ide tartozólag biztosan mondhatni, hogy a tiszai beszédmód a kezünk alatt levő ragokat épen nem ismeri.

S pedig ez sok tekintetben váratlan. Mert az *ó* helyett *ú*, az *ö* helyett *ü* e tájbeszédben igen gyakori, csaknem úgy, mint az *é* helyett az *í*.

Van azonban módja és szere e hangváltoztatásnak. Van *ó*, melyet *ú*-vá változtat, és *ö*, melyet *ü*-vé, de van elég, melyet soha sem, — s ennek épen úgy volna oka és törvénye is, ha keresnők, mint az *é* = *í*-nek, melyről régen a debreczeni grammatika és legutóbb *Arany János* szólottak valamit. Ide most nem tartozván egyéb, elég lesz azt mondanunk ki, hogy

---

*) Ez utóbbi lapon 12. alatt *sógoruk*, *üstökük*, *házuk*, *ökrük*, *bőrük* leírás hibája lehet. Az ott elmondott szabálylál e példák határozottan ellenkeznek.

a tiszai beszéd mond ugyan más tájszólások ellenében *ó* helyett *ú*-t stb., de *lábuk*-at, *bokruk*-at, *életük*-et soha sem ; sőt állítani merném, hogy ez a kimondás a tiszai népnek sem kedves, sem könnyü nem lenne.

Mégis vidéki beszéd mód tulajdona az az *-uk*, *-ük*; t. i. a némelyektől dunamellékinek, másutt kecskemétinek nevezett tájszólásé, mely némi palóczos vegyülettel Szeged környékére, Csongrád megye több községére is elterjedt. E vidék beszédje, melyet további gyűjtések ismertethetnek meg alaposan, több okból nagyon érdekes. Különösebben a holdmező-vásárhelyi sajtóságokat ismerem s ez ismeret nyomán szólhatok. Hiszem, hogy más községekre is illik, a mit mondani akarok. E helyt hallani :

1. A rendes *e*-t: kerek, szeretém ;

2. A zárt *é*-t *ö*-vé változtatva: szeretöm, tisztölöm, édös, könyerök (egyszerű többes) ;

3. Ezt a zárt *é*-t hegyesen *i*-formán hangoztatva, úgy mint kivált Biharmegye Berettyó-vidékén, de Erdélyben is hallani. Például az ilyenekben : *égy*, *éngem*, *lé* stb.

E változatossága miatt *e*-féle hangjainak gúnyolják Debreczen vidéke egyhangúságát, mely csak egyféle *e*-t ejt, péld. *kényerök* helyett *kenyereket*, mind a három *e*-t (az *ö*-vel hármat) egyformán hangoztatván. S van igazságok. *Varjas* híres *e*-betűs versezete is akkor oly rút hangzású, ha debreczen-vidéki ember olvassa ; sokkal tűrhetőbb volna másképen olvasva: Vétkéztem jéh vétkös (vagy vétkés) fészékben léttem (vagy fészökben löttem) stb. ;

4. E vidéken *é* helyett *í* nem fordul elő. Legszabályosabban (nem *ee*, sem *ie* formán) ejtik *édés*, *élet*, *egésség* stb. Csak egy-két szóban térnek el ; *víkony*, *kík*, *gyíkíny* ;

5. Ugyanitt sok szótörzsökben áll a tiszai *ú* helyett *ó*, péld. *ló* ; e mellett az *ó*-t sokkal egyszerűbben, tisztábban, *au* vagy *uo*, vagy *ou* hangvegyülettől menten, s hogy úgy mondjam, gömbölyűbben ejtik ki, mint a Tisza felsőbb vidékein, például Bihar-Békés némely községeiben, hol *vautam* = vótam (völtam)-forma hangzik. A két vidékről találkozóik és érintkezők gyakran megjegyzik ezt egymás beszédére ; egyiknek a

kettős hangzat, másinak a zártabb s gömbölyűbb kiejtés nem tetszvéen;

6. De a kecskemét-szegedi vagy dunai beszédmódnak ránk nézve legérdekesebb tulajdona az, hogy az *u-t*, az *o* és *ü-t* az *ö* helyett ejti oly esetekben, mikor a tiszai nem, sőt a palócz és székely sem. Nem csak *-tül*, *-tül*, *-rül*, *-rül* stb. mond, (de *felül*-t nem mond felől, és *belül*-t belől helyett, mint Dunántúl néhol), hanem *-uk-ot -ok*, és *-ük-öt -ök* helyett, épen a szóban forgó ragokban, s pedig határozottan megkülönböztetés végett, hogy az egyszerű többes és a személyragos birtok-többes külön hangzattal bírjanak. Mert *kényerök* az egyszerű, *kényerük* a személyragos. *Kényeröket* rak szekérre a dolgosoknak, *kényerüket* adja ki időnkint. Így hangzik aztán vizük, életük, kedvük, — lábuk, apjuk, anyjuk, szájuk stb. már ezek nem mind megkülönböztetés végett.

Úgy látszik e szerint, hogy csupán ez a dunamelléki vagy kecskemét-csongrádi tájbeszéd szereti az egyszerű többest a személyragostól, az említett ragokkal megkülönböztetni, ez változtatja e megkülönböztetésben a hangokat úgy, mint egy másik sem sehol. Meg kell azonban jegyezmem, hogy ez a kiejtés épen nem általános, avagy csak egy nagyobb községben sem. Mért például Vásárhelyen *vizük* mellett előfordúl *vizök*, *kényerük* mellett *kényerök*, *szájuk* mellett *szájok* is. A műveltebbek a nyilvános beszédek és olvasás hatása miatt többféle kiejtést hallatnak. Néhol pedig a lakosság különböző vidékről lett beszármazása miatt, utcánkint, városszakaszonkint változik a kiejtés. De a többség úgy ejti, a hogy mondtam.

Meddig terjed ez a kiejtémód, kiterjed-e és mily területen a dunántúli vidékekre, s mily módosulásokkal: majd csak akkor mondhatni meg, ha tájszólásaink részletesebben s pontosabban lesznek összegyűjtve. Elég az, hogy minden hihetőség szerint, e tájszólásból vették fel az említett alakokat, előbb dunamelléki, azaz Budapesten élt íróink és a közelebbi vidékek emberei s felvették csak szabálytalanul, zavarosan — mint Fogarasi művében mutatkozik, — s felvették utóbb többben, felkapta a nagyobb rész nem annyira szabatosság vagy széphangzás tudatos eszközlése végett, mint csak szokásból, czéltalanul.

És minő tájbeszéd ez, a melyről szólunk? Olyan, a mely az *u*-t, *ü*-t a megfelelők ellenében túlságosan kedveli, s melyben az *u*-zás és *ü*-zés épen úgy, sőt sokkal inkább eltér a régibb idők közgyakorlatától, a régibb és újabb idők nyelvészei tudomásától és tanától, egészen a 40-es évekig, — valamint a hat milliónyi magyar $\frac{9}{10}$ -ed részének szokásától, mint a *-tól* helyett *-túl* stb. és az *é* helyett *í*, vagy az *o* helyett való *a* Erdélyben (agyagak, agyagat, agyagas, — asszanyak, asszanyam stb.) Mert *é* helyett *í*-vel beszélő írókat találunk *Erdősi* után is néhányat; *-túl* és *-bül*-t ejtő írókat esmerünk eleget, a mi időnkéből is; de amolyan egyet sem.

E tájbeszédben, mondom, az *u*, *ü* nagyon elterjedt, s azért alkalmazza e hangokat a személyragos többesben is. Mert mondják:

1. névtörzsekben: mustoha, ustor, uzsonna, túrús ritkábban katuna. Magánhangzó végzetű nevekben: kű, tú (tő), bű (bö), ü (ö);

2. ezek ragozásában: küvet, tüve, түvem, түves, üvé, hetüs (hetés);

3. igék törzseiben: türül, üsmer, fujt (fojt, ebből: fül, ez ismét ettől: fűvok), fujtós, lük (lök). Magánhangzó végzetűekben: jün vagy gyún (jó), lü (lő), szü (sző), nyü (nyő);

4. ezek ragozásában: jüvék, jüttem, jüvés és gyün, gyüttem, gyüvés, lüvém, lüvés, szüvés, szüvet. Ezekben nagyon eltérő a tiszai beszédmód. Mert hajlandó az erdélyi és székely tájszólástól különbözőleg az *ó*-t *ü*-nek, az *ö*-t *ü*-nek ejteni, de csak is a hosszú *ó*-t és *ö*-t (kű, tú, bű, bür, lü, szü, kúdús, súhajt (ritka) lü stb.) és csak is a törzsekben, ígék multjában s nevek mássalhangzó kezdetű ragai előtt (kű — követ, kövem, köves; szü — szüvet, szüvő, szüttem, lüttem; — kübe, kütül, kübül stb.)

E tájbeszédből vették fel a ma divatos ragokat, kis körű tájbeszédből és egészen népies példák után.

Azonban divatba kell hoznunk, vagy divatban megtartanunk, akarmely kis terjedtségű tájszólásból, s ha egészen alnépies is, a mi szabatossgot, vagy a hangzat szépségét, változatosságát okozza. Így gondolkoztak a nyelvtanítók előbb, utóbb pedig a *Döbrentei* nyomán járó írók, és nem tudom

megnevezni, kik és mifélek. Jó volna. Hiszen a nyelv hangzásában él, az által tetszik és vonz, az által szép vagy nem szép. Csak ne volna a szép fogalma vagy inkább sejtelve oly kétes épen ma; csak ne tudnók, hogy minden népnek és tájnak a maga nyelve legszebb és egyedül szép, — sőt a több nyelvet tudó magasabb műveltségűek közt is ne volna oly sok tévedés és ellenmondás a nyelv szépségére nézve. S végre ne kellene fél-nünk, hogy igazat mondanak a külföld némely nagy nyelvészei, midőn állítják, hogy minél inkább kapunk a nyelv szép hangzatán, annál kevesbbé tartjuk meg szavaink valódi értelmét és alakját; és — talán szabad így fejeznem ki — hogy a nyelv zeneisége visszás arányba jut és fejlődik annak értelmességével, nemzeties alkatával. Azt pedig talán szabad állít-nunk, hogy uruk, fülük, ürügyük, gyűrűjük nem szebb, mint urok, fülök, ürügyök, gyűrűjök, — maguk, családjuk, apjuk, stb. nem szebb, mint magok, családjok, apjok stb., — vizük, ízük, inuk nem szebb, mint vizök, ízök, inok stb., — és végre: életük, cselédjük, velük nem szebb, mint életök, cselédjök, velök. — A sok *a-t o-val*, *o-t u-val*, *e-t ö-vel*, *ö-t ü-vel* mérsékelve elegyíteni, megengedhetőnek s természetesnek látjuk; de az *a-t u-val*, az *e-t ü-vel* vegyíteni vagy változtatni, inkább cifrázás vagy tarkaság eszközlése, mint hangváltozás által szépítés. Az pedig, hogy a népies, de csak kis tájbeszéd körében honos kiejtés kedvéért *uruk*, *fülük* stb. hangzatot, tehát kellemetlen egyhangúságot szokjunk meg, épen ellene van a szépítés érdekének.

A mi pedig a szabatoságot illeti, ezt fentarthatni az *o* és *ö*, s a sok szóban sehogy sem mellőzhető *j* segítségével, az *u-t*, *ü-t* csak korlátozottan s ott használván, hol az egyszerű többes hangzójához képest megkülönböztetés vagy a sok *o* és *ö* után hangzat-változtatás végett már az Akadémia Magyar nyelv rendszere is ajánlotta.

Lenne tehát úgy mint a legújabb divat előtt, azaz nem régieben volt, — ily elvek és törvények szerint:

A kétféle többesrag megkülönböztetése szükséges általában véve neveknél, szükségtelen pedig ragoknál, névutóknál, »maga«-félélknél (önmaga, ömaga.)

E megkülönböztetést eszközli a *j* rag, mely után nem szükséges a hangzóváltoztatás, — legfőlebb ott, hol két, kivált pedig három s több hangzó következne egymásután.

Alig volna szükség megkülönböztetésre, mikor a szó elébe »*az ő*« járúl. Azonban már szokásba jött, és nem is rosszalható.

Az egyes hangzók szerint következőkép lehetne megállapítani a ragozás törvényét:

1. Az *a*-val hangzó szókban általában *o* lesz a személyragos többes ragának hangja, — maga a nép így különbözteti meg. Tehát: lábok (-ak), hatalmok (-ak), várak (-ak); aranyok (-ak), fogok (-ak).

De ha az egyszerű többes *o*-val hangzik, még pedig a bevett köz szokás szerint, akkor *u* kell. Így arányuk (-ok), árnyékuk (-ok).

Ha *j* van, csak *o* lesz: hazájok, apjok, anyjok, gúnyájok, kávéjok, karéjok, csapatjok.

Így névutókban, névragokban: nálók, utánok.

És *magok*; *magvok* (-ak).

2. Az *o*-val hangzókbán *o* lesz a személyrag, ha az egyszerű többes *a*-val áll. Így holtok (hóltak), hóldok (hóldak).

De *u* áll elő, ha az egyszerű többesben *o* van. Példa: bokruk, koruk, kormuk, porontyuk, okosuk, adósuk.

A *j* rag után megmaradhat az *o*, mert rendesen hosszú *ó* után állanak s ez által a hangzat eléggé változtatva van. Így: csomójok, oktatójok, ásójok. Ezért bármily hosszú s kirekesztőleg *o*-val hangzó *j*-vel ragozott szóban sem írnék *u*-t. — Mássalhangzó után hasonlóúl: halottjok, utódjok.

Névutókban *o* marad: rólok, alólok.

3. Az *e*-vel hangzókbán nem szükséges az *ü*. Jóhangzás és szabatoság kívánatának egyiránt megfelel az *ö*. (Az *ü* miut láttuk az *ö*-vé lett *é* változtatása végett jött tájbeszédben szokásba). Így hangoztatnók: kezök, fejök, czéhök, életök, eledelek, edényök, mérgök, seregök. Ilyformán ha többtagú *j*-vel ragozott szóba jön is: keféjük, csészéjük, feketéjük, szerencséjük stb. Itt azért, mert a sok *e*, még ha *é*-vel változtatjuk is, egyhangúságot okoz. De kéttagúnál kisebb szónk a *j* mellett felvehetné az *é*-t is: fejék, vejék, valamint a csak egy *e*-vel hangzók: inségék, ürgéjük stb.

4. Az *ö*-vel hangzókbán az erdélyi tájszólás ellenére (kölsön — kölsönek, ösztön — ösztönek) szabatos szólás végett elfogadhatjuk az *ü*-t: körük (-é k), börtönük, ösztönük hörük, törük, de tövök (tövek).

Maradhat *ö* a hosszú *ö* és *j* után: bölcsőjük, szőlőjük, — kivált pedig erdőjük, kendőjük, seprőjük s hasonlóiban.

Névutókbán sem szükséges az *ü*: köztök (Erdélyben köztök), előttök, belőlök, mellőlök, felőlök, mégéttök.

5. Az *u*-val hangzókbán az egyszerű többes gyakran *a*-val ragoztatik: lúd — lúdak, úr — urak, kút — kútak, dúzs — dúzsak (ritka), rút — rútak. Van bú — búk is. De csúfok, húrok, gúzsok stb. Következnék, hogy húruk, csúfuk legyen a személyragos többes. De a szokás a tiszai beszédben *j*-vel vagy kettőztetéssel segít a rút hangzáson. Mert úgy látom, hogy a két *u* egymás mellett rút hangzású s kellemetlenebb, mint akármely egyhangúság. Tehát csúfjuk, húrjuk gúzsuk, sőt lúdjuk, zúzzuk, kútjuk van a köznyelvben. Tartasuk meg ezt a szokást. Semmi esetre se mondjuk pedig: uruk, kútuk (urak, kútak). És még a jó dunamelléki magyarság kedvéért se: fiuk (jól és szokottan: fiok), híjuk (híjok).

6. Hasonlóul van a dolog az *ü*-vel hangzókbán. Természetes, hogy itt *-ök* legyen: fülök, ügyök, üdvök, fúrjuk. Mert itt az egyszerű többes: fülek, ügyek, üdvek. Még szűrök, csűrök, ürmök is megmaradhatna, vagy *j*-vel szűrjük, csűrjük, búzók (búzzók), szüzök (-ek), kúrtjük, fúrtjük, üstjük.

Névutókbán: közülök, kívülök.

7. Az *i*-vel hangzók kétfélék: mély és magas hangzásúak. Mindkét esetben állhat a rendes *o* és *ö*: inok, izök, ivök, vizök, hímök, — zsírjuk, írjuk, sírjuk.

Nem egészen ide tartozik, de nem árt megjegyezni a *j* ragról valamit. Ennek kihagyását egy időben nagyon szépnek és szükségesnek tartották. És mondták, vagy inkább írták: állapota, salaka, alaka stb. A nép sokszor a szójelentés megkülönböztetése végett sajátos módon alkalmazza. Így *élete* (vita), *életje* (victuale, kivált gabona), az állat vagy ember *szeme* és a gyümölcs, péld. szőlő *szemje*, *lábja* a teleknek és *lába* az állatnak stb. A használat a népnél ingatag: rendje — rende (rendi), sorja -- sora, kertje — kerte; van tettje és tette, határozatja

és határozata stb. Alig lehetne megmondani, hol kell az egyszerűbb, hol a *j*-s alakot fölvenni. Még sok ideig nem lesz nyelvtanunk, mely a kétféle gyakorlat közt határt vonjon. S talán lehetetlen és szükségtelen is. Csak azt tartanók meg, hogy lennénk következetesek a dologban; azaz elégegnők meg a hangzó változtatását a hol kell, vagy a *j* ragot, a hol bizonyosan szokásban van; mindkettőt lögfelebb a jóhangzat valódi szüksége esetében halmozni össze.

A kettőztetésről, melyet nyelvtaníróink nem régiben is emlegettek, mint használtak (*sassa, gazza, garassa, kezesse, varázsza* stb.) alig kell többé szólnom.

Elég végül kimondanom, hogy a most elsorolt törvények által, nézetem szerént, eleget tennék a szabatosság, a széphangzás szükségéinck; mérsékeltén újítanánk, egyszersmind megtartanók a köz vagy bevett beszédmód hangoztatása s ragozása jellemét is.

III.

És ennek kimondása s kifejtése által talán eleget tettem volna czélomra nézve, mely nem egyéb volt, mint egy rossz szokást megróni, egy hibás újítás helyébe a régi jobb gyakorlatot ajánlani. De nem tartom távol esőnek és szükségtelennek a magyar hangtan érdekében némely észrevételeimet ide csatolni, — inkább gondolat ébresztése végett, mint megállapított tantételképen.

Úgy nézem, hogy a magyar nyelv szelleme vagy a magyar nyelvérzés nem kap az *u* és *ü* hangokon, annyiban, hogy egymás mellett nagyobb számmal alkalmazná, vagy hogy e hangok mások helyét foglalják el. Vannak ellenkező jelenségek, kivált újabb időből és tájszólásokból, de általában véve áll az említettem tétel.

Ezt tanúsító jelenségeknek tartom, hogy idegen szókban az *u* legtöbbször *o*-vá változik. Így a latin *us*-ból lesz *os*: *János* (van *Jánus* is), *Annos*, *ethnikos*; *Székely Istvánnál*: *patricios, longobardos, gottos, marchomanos, svevos, erulos, sgnados* (hibásan *quadus* h.), *Valentinianos, Martianos*. Ellenkezők: *Matrinus, Aladarius* ugyan annál. Van *Krisztus* (így is *Krisztos*), *Jézus, Ezópus, diktamus* (és *-os*) stb.

Az *-um* végzetű latin nevekben : templom, testamentom, sakramentom, kalastrom, martirom, markórium (mercurium) stb. Székelynél : Luxunom, Cathalom, Lugdunom, Adriatikom, — másutt : levestikom, balsamom, flastrom, kalandárium, paradiosom, liktárium, ciliciom, koriándrom stb.

Az átvett német szókban : ostrom (Sturm), torony (Thurm), sinór (Schnur) stb. Vannak ellenkező esetek is.

Szó végén a *ku*-ból *-kó* lesz : Anikó, Jankó.

Általában a két vagy több *u*-val *ü*-vel hangzó szók épen nem kellemesek a mi nyelvérzésünknek s épen nem is gyakoriak.

Igen kevés ragunkban és képzőnkben fordul elő az *u ü* ; állandósága, változatlan maradása alig van valahol. Innen van talán, hogy *Czuczor* az u. n. »hatágú képzők és ragok« sorába (N. Sz. I. 52. l.) egy *u ü*-vel hangzót sem vesz fel, csak a kétféle *a* és *e*-vel, *o* és *ö*-vel hangzókat. Rendkívülieknek tekinti azokat, melyekben ilyes jön elő (ájtatus — dühös, hetüs) ; s nem említi.

Nézzük a ragokat és képzőket. Leginkább ezekben fordulnak elő :

1. *-ül -ül* névrag, ma rendszeren így ; régen *-ól -öl* is.
2. *-ül -ül* igeképző, ma rendes ; régen többször *-ól -öl*.
3. *-astül -estül*, ma így ; régebben *-astól -estöl*.
4. *-ud -üd* igeképző *-od -öd* helyett, csak néhány szóban ma s régen is. Tájbeszédi s kevésbé ismeretes : sashudt, petyhüdt, szélhüdt stb.
5. *-us -üs* melléknév-képző *-os -ös* helyett ; tájszólásban és régi nyelvben : ájtatus, hetüs és több ilyen.
6. *-ül -ül* igeképző *-ol -öl* helyett tájbeszédben : hajül (hajol), hódul (hódol), fütüül (fütüöl).
7. *-újt v. -ül -út* igeképző *-ojt -öjt* helyett ; tájbeszédben s egy-két codexben ; tanút, épüt (tanít, épít).
8. *-usz -üsz* igeképző (v. ö. *-ud -üd*) ezek helyett *-osz -ösz* ; igen kevés szóban az első, utóbbi több szóban : aluszik, feküszik. Régen *alosz-* stb.
9. *-ú -ü* melléknévképző, régen *-ó -ö* : haragó, szépségő.
10. *-tt* helyrag előtt egy-két szóban : másutt, egyébütt. Ellenkezőleg : Fehérvárott, Pécsött, — ott, ett (itt).

11. Személyragokban: látunk, látjuk, láttuk stb., nézünk, nézzük, néztük stb. Régen és több tájszólásban ma is: *o-ö-vel*.

12. *-tül -rül -bül* stb. Régen ritkán. Irodalmi nyelvben általán kivételes. Tájbeszédben a többség kiejtése; de régiesebb tájszólásainkban *ó-ö-vel*.

Mindezekhez utóbb több példát csatolok.

Csak azt akarom következtetni, hogy az *u ü* használata kivált az *a e*, de az *o ö* használatához képest is igen korlátolt. Az eddigi irodalmi nyelv nem kapott rajta s jóformán úgy örizkedett tőle, mint az *í-től* az *é-vel* szemben. Mutatja ezt péld. az *ü* és *ö* harmadik személy névmása, a *-tül -tól* stb. ragok története, — a rövid, könnyű, büttű, küvől s néhány ilyenek — Pázmány s mások tekintélye ellenére is — mellőzösc.

Mind ez még inkább kitetszik, ha a meggyőződni akaró olvasó ragaink és képzőink egész sorát előveszi s összehasonlítja. Úgy fogja találni, hogy az elsorolt tizenkét eset közül egyben sem általános e két hang uralkodása, — legtöbbször tájszólási sajátság vagy újabb fejlemény.

A ragok és képzők hangtörvényét abban látom, hogy a törzshez a ragok és képzők (a kétféle közt van logikai, de tetteleges különbség nem mindíg) — kivéven azokat, melyek jelentésöknél vagy eredetöknél fogva önállóbbak, s bizonyos magánhangzót állandóan megtartanak — a többi úgy járúl, hogy

1. felveszi a törzs hangzóját vagy az ahhoz legközelebb valót, a hangrend törvénye szerint. A hangzók rendi pedig köztudomás szerint ez: *a — o — u* és *e — é — ö — ü*. (L. utóbb).

2. Csak ritkábban és megkülönböztetés végett a harmadikat tehát *a-hoz u-t*, *e-hez ü-t* stb. Ha megfordítva *u-hoz a-t*, *ü-höz e-t* stb. teszünk, az már visszásan közelebbi (*a o u a — e ö ü é ö*).

Csak kevés példára van szükség az előbb elmondottak után: lát — látok — látás — látó — láthatatlan — látomás — látvány — látásból — ra — ba — stb., kár — káros — kártalan stb., hólđ — ak — as — hólđra — hólđol — úr — uras — ural — urkod — uratlan stb., vég — végez — véges — vég-hetetlen — végzetes stb., örök — örökös — örökök — örök-

kön — örökre — be stb., szúr — szúrós; tör — töröget — tördel — törmelék — törhetetlen — tördögél stb.

A véghangzó meggyengülése — mellékesen mondva — érdekes ilyekben: seprő — seprű, fúró — fúrú stb. Az első cselekvő személy, az utóbbi eszköz neve.

Ilyforma: csengető — csengettyű, forgató — forgattyú, sikoltó — sikoltozó (szövésnél, Erdélyben) stb.

Összevethetők: Makó — makai, Ardó — arдай, mező — mezei, erdő — erdei; de nem kaszálló — kaszállai, biró — birai stb. Amazok dolognevek, helynevek; emczek cselekvő nevei. Amazok köznyelvben, ezek inkább műveltben vagy irodalmiban fordulnak elő.

Ilyesek: madár — madaram, sár — sarat (többször sárt, sáros, sároz stb.), egér — egeret, tenyér — tenyeres stb. De bognár — bognárok — bognáros, pintér — pintérek stb. Személynevekben máskép mint dolognevekben.

A ragok előbb említett hangzása törvényére mutatnak a régieknél előforduló: könyvő (-ve), felölöllő stb. — Ezt találjuk a személyragoknál, bár kivétellel, ígékben és nevekben. T. i. valahányszor a mássalhangzók a tényezők:

látok	látom	látod	látja
gátok	gátom	gátod	gátja
látunk	látjuk	láttok	látjátok
látunk			látják
gátunk			látanak
			látják
veszek	veszem	veszed	veszi
	kezem	kezed	keze (kezi is)
veszünk	vesztek	vesznek	veszik
kezünk	kezetek	kezek (kezik, kezők)	
fúrok	fúrom	fúrod	fúrja
nyúlam		nyúlad	nyúlja (nyúla)
hozok	hozom	hozod	hozza (hozja)
hosszam		hosszad	hossza
űzők	űzőm	űződ	űzi
fűzem		fűzed	fűze (fűzi).

Az ilyekből érdekes összevetni a harmadik személy ragát egyesben és többesben. Ezekben: lába (néhol lábo), háza (o), képe, keze, vize, gőze, tüze, azt mondják a törzs mellett a

harmadik személy raga van, ebből: ő. (Nyelvt. Közl. I. 489.). Mi van egyéb a bírtok- vagy személy-többses harmadik személye ragában is, mint ez, hozzá adva a többses *k*-ját (bírtok-többsesben az *i*-t). Lesz tehát ily származtatás szerint is *lába*-k vagy *lábo*-k, kezek, vizek, gőzek stb. Valóban Erdélyben, melynek tájbeszédét Révai sok tekintetben legjobbnak tartotta, nagyobb részt így megyen. Ilyformán felelnek meg egymásnak *lábi* (lábja, mint hozí, látí e h. hozja, látja) — lábik, laki (lakja) — lakik stb. V. ö. Nyó. 1876. 273. l. magik (-ok), apik (apjok), ipik (ipok) u. o. 228.

Ebből csak azt következtetem, hogy az igazi hangok a ma divatos *-uk -ük* helyén mások volnának és voltak, — még ha a H. B. *w*-jét *ü*-nek olvasnók is, — Révai és Döbrentei ellenére.

Ismétlem, azt kell gondolnunk, hogy a ragok hangzatára nézve legtermészetesebb s a rokon nyelvek ragozásbeli törvényeivel sem ellenkező törvény az, melyet elmondék. Evvel kapcsolatos egy másik, mely más nyelvekről van itt-ott kimondva, de a miénkre is illik: a hangzók általában is, a ragokban is, mélyebbekből magasabbakká, vagy — ha így szabatosabban fejezzük ki — mélyebbről vastagabban jövőkből (o e ö), magasabbról vékonyabban jövőkké (u i ü), a száj-üreg elejéről hangzókká fejlődnek.

T. i. ily hangzó-sort vehetni fel:

a		a
e	ö o	vagy o e ö
i	ü u	u i ü

(L. Müller Fr. Grundriss der Sprachwissenschaft I. 141.). Mondanom sem kell, hogy ez a sor a mi nyelvünkre nézve nem tökéletes. Mert 1. két *a*-t és két *e*-t mi biztosan vehetünk fel, 2. mert e sorozatból azt lehetne gondolni, hogy a mily közel van *o* *ö*-hez, oly közel van *ö* az *e*-hez, — a mily közel áll *u* *ü*-höz, oly közel áll *u* az *i*-hez. Ez pedig épen nem igaz. A mi nyelvünk és rokonai úgy érzik vagy éreztetik, hogy más dolog egyik hangsorból a másikba (a o u — e ö ü) átugrani (a — e, o — ö, u — ü), mint ugyanazon hangsorban fölebb vagy alább lépni (a — o — u, ö — ü, e — i), vagy épen a sornak egyazon fokán álló középhangokra átmenni (o — é,

u — i, ö — e, ü — i). De az elébb felmutatott képlet vagy osztályozás mégis kielégítő ott, hol csak a főbb hangokról s csak általánosságról van szó. E képletet előttünk tartva jutunk egy törvény nézetére. S ez röviden ebben áll. Nem csak a két átellenes hangsor (a o u [ä] ö ü) különbözik egymástól és szolgál gyakran az egyikből másikba átmenés szó-képzés eszközéül (csal — csel, tár — tér, szuszog — szesz —), hanem a más irányban felvehető sorok is érdekes nézetre vezetnek. Tudniillik : első sor : *a*. Második sor : *o e ö*. Harmadik : *u i ü*. E sorok közül már a másodikból harmadikba halad a nyelvtörténelmi hangfejlés ; azaz tapasztaljuk, hogy a mélyebb hangokról a magasabbakra van átlépés. Minél tovább fejlik a nyelv, annál felsőbb vagy könnyebben ejthető hangokon beszélünk ; a mélyebb vagy vastagabb *o* helyét *u* (mélyről, de keskenyebben vékonyabban jövő) az *ö*-ét az *ü*, *e*-ét az *i* foglalván el. Úgy hogy lassankint nem a tüdő vagy légző csövek teljességéből, hanem csak a száj felsőbb üregéből beszélünk, igazolva azt, mit egy híres anatom Gerbernél (Sprache als Kunst. I. 327) mond : »Es ist ein Vorrücken von den hinteren Mundtheilen nach vorn gegen die Lippen und die Spitze der Zunge, an den Sprachen bemerkbar«.

Hogy állhat meg e törvény vagy tapasztalás amaz általán elfogadott tétellel, hogy legősibb hangzók az *a i u s* ezekből lett a többi : arra itt alig kell felelnünk. Az is igaz, hogy ha tapasztalásunk eredménye az, a mit említék : ezzel szemben az általánosan felvett nézetnek kevés értéke van. Az is lehetséges, hogy az a fejlődés, melyet jeleztem, egy utóbbi köre vagy korszaka a fejlődésnek.

Az pedig eszem ágában sincs, hogy állítsam vagy gyanítsam, hogy ez a legfőbb hangváltozás, a melyet tapasztalhatni, — sem az, hogy ez általános volna. Mert nem csak az emberiség, hanem egyes nemzet, és épen beszéde hangoztatására nézve is, egyenlőtlenül, tájbeli és egyéni különbözőségekkel s eltérésekkel, itt előbb ugorva, amott hátrább maradván, halad elő. Csak azt állítom, hogy ez valóban feltalálható s pedig nem csak nálunk, hanem más népnél is.

Tekintsük meg e végre az előbbi sor szerint a ragozat és képzőket, melyekben a vékonyabb hangra átmenés

található, a régibb irodalmi nyelvben és régiesebb tájbeszédben.

1. ma *-ül, -ül* névrág, régebben *-ól, -öl* is. Így arczól, örökkől, közzől, küvől, hazájól (hazúl).

2. ma *-ül, -ül* ígeképző, régen: *-ól, -öl* is: háboról, szabadól, sokasól, igazólat (vagy *-ölat*), méltól, tanól, idvezől, elteről, fordól, becsölet, pusztólat, boszóltatik, nyól, öröl, ároló, dicsövöl, könyörölet, repölő, gyakról, egyesől, elegyöl.

3. ma *-ajt, -ejt, -ít* tájszólásban *-út*, régebben: *-ojt, gyojt, nyojt, taojt, szabadajt, dőjt*; *e = i*: rövidejt, ordéh, segéh (éts v. éj') porejt.

4. ma *-usz* (ud), *-üsz* (üd), régen: *-osz, -ösz* (od, öd): aloszon, alotom (alutom), alkoszik, cseköszik, fekenui, esköszik, esköt (esküt).

5. ma *-ú, -ü* melléknévképző vagy véghangzó, régen *-ó, -ö*: bötő, könnyő, szerő (szérű), kesselő, szépségő, fényességő, lassó, minemő, nevő, boszóság, haragó, bölcső, fió, szomoró, keserő, örő, gimborjó, álgyó, esztró (ösztrő), gyűrő, áró (árú.)

6. ma *-unk, -ünk* személyragok, régen *-onk, -önk*: lettönk, bennönk, tölönk, minnekönk, ellenönk, élhetnönk, öttönk (öntünk), kiáltonk, bizonságunk, megároltonk, kimúlandonk.

7. ma *-uk, -ük* személyrag ígékben, régen *-ok, -ök*: tudjok, halljok, hagyjok, gondolhatjok. (Érdi C. 5—17.) fűzjök himtsök (u. o.)

8. ma *-i* mnévképzőben és ragban: anne, enne, mine, kevesenne, addeg, mutatek, kezdetek (-ik).

Törzsekben: onszol: (un-) odvar, ottogyon, ondik (undok), joh (juhádzuk), nyő (nyű, íge), kiöz, megszönés (szün), szönetlen, — velágos, heába, heános stb. ergalmas, hertelen, hevolkodás, kencs, mend, menden, mene (mine = mennyi), menő (minő. Dugonics: Ulisses. 1780. 28. 30. 224. l. stb.); verág, kejjajt, elljen (ily), ken, ett (itt), ede (ide), eha (iha), seng (sing), szeget (sziget), révó, révás, rémölet, kicsén, kéván, kégyó, encselkedet (incselkedet) csenál stb.

Sok eltérő jelenség is van. Így a Pannonia megvételéről szóló énekben: *kiáltonk, bizonságunk, megáru-tonk* mellett van: jüvének, ümagok, ú dolgok, *túl, tülek*. Katalin legendában: *köld, nevő, kedvönkre, kimúlandonk, jutandonk, messzöl,*

halljok, tudjok ellenében vannak: *jü, fü* (város), *attül, ellenségütül, magzattül, tülünk, szükségünk, kételességünk, áldozjunk, hívassunk, erküls* (másutt elküls). — Érdi Codexben a fentebb elsoroltak nagy része mellett van *használatus, hasonlatus, böldegságus, családus*. (Igy *-os* végzet helyett *-us* igen sokszor másutt is.) Továbbá: *Jánus*, (János 11. l.) *nyerünk, gyül, gonoszül, régtül* — és törzsekben: *jühet, kynnyew tyredelmes*, (könnyű, rövid, mint Erdélyben *sütét*, s mint a dunai beszédmódban *lüvet, gyün* sokszor, mint láttuk). — A Virginia-codexben gyakori a *w*, csak az nem bizonyos, hogy mindenütt *ü*-nek kell-e olvasnunk. Igy ilyenekben is: *kwzewnség-gel*, (küzsönséggel?) *elwzewr* (elűször?) *rwuid, tucth* (tütt), *kw-vedsed* (küvessed?), *bynwswker* (bínűsükér?) Némelyekben világosan feltűnik a bizonytalan kinondás és következetlen írás: *jwetem* 258. l. 24. sorban, holott ugyanott 16. sorban *jwet*; *hwnt*, másutt *bynt*, *elwzewr* fentebb *elwzewr*. Így *ewrdwg* és *wrdwg*, — *elwzewr* holott *ewtwdzewr* 258. 12. sorban stb. Így van a dolog a Debreczeni Codexben is. Van *mentül* és *mentül, elküls, túldül, urvos* stb. de ilyenek is: *böcsölet, joh, kencs, enne* s ilyenek, *-ék* pl. *kezdeték, mutaték, megszünés, menden, örökköl, öröl, elteröl*, stb. Mindenesetre több a régi mint az újabb hangzás szerint. Nehéz megkülönböztetni a valódi hangzást az írás ingatagsága miatt a Bátori biblia fordításában is. Azt mondják, hogy *ö* helyett, mint harmadik személy névmását *ü-t* és *hü-t* hangoztat. Az elsőbb lapokon *hw* = *ü*, utóbb *hw* = *ü*, 37. 38. stb. A 121. lapon még *hw* = *hü*, de a 122-iken már *ew* = *ö*, »ew seregek s zasztoyok szerént« — »ew házok« — »ew táborát« — *ew* serege — *ew* ffyay. Majd ismét *hw* = *hü*, megint *ew*. Így a 125. lapon is.

Ez adatokból azt kell gondolnunk, hogy a kétféle kinondás fel-felcserélődött, s az *ö* sok helyett *ü*-vé kezdett válni, vagy azzal vegyítve s egyenlően divatozott.

Így van a dolog a tájbeszédekben is. Egyik egy, másik más törzsből vagy ragban s képzőben tartja meg az *o*-*ü*-t, vagy veszi fel az *u*-*ü*-t. Pl.:

1. A tiszaiában van *-tül, -rül, -bül*, — törzsekben: *lú, kü, tü, szü, lü* stb. *kúdús, hun (hol), hummi (holmi; régen: holvaló Moln. szót)* stb. Van *é* helyett *í* s ez általában uralkodó.

Van a végső, vagy végtagbéli *e*-nek *i*-vé változása: rendi, szeri, iziben, kedviben, gyermekik, (de nem: kerekik stb.) erigy (eredj!), de nem merigy vagy meridj (meredj!) stb.

De nincs *hod* helyett *-hud*, *-os* helyett *-us*, *-ös* helyett *-üs*, *-ok* helyett *-uk*, *-ök* helyett *-ük*.

2. Székely beszédben van: *-od*, *-öd* helyett *-ud*, *-üd*; feleszüdni, megeszüdni, neszüdik (eszöd, neszöd, —; másutt ily alakban sincsenek), nyugunni, vírhüszik.

Van egy két *hetüs*-féle.

Van törzsekben: buglya, (tiszaiban: buglyos), buszú, buzogán, büttü, csüpi, lükken (tiszaiban: lüktet), gyükér (másutt is), körül (körül), muha (moh), nyüvestény (nöstény), tulu (tollu, toll, tallu), udor (odor). (Kriza: Vadrózsáiban.)

Van végső ó h. ú: ocsú.

Nincs *-túl*, *-búl* stb.

Nincs *é* h. *i*, legfelebb Erdély némely egyes kisebb vidékein.

3. A Dunavidékiről előbb szóltam. Az *u*, *ü* ebben leggyakoribb.

4. Dunántúl a többek közt találni *-ol*, *-öl* igeképző helyet *-ül* *-ül*-t: zöcskül (zöcskül), pöcskül (pöcskül). Nyő. 1878. 187. — murzsú(1) = morzsol, tronúnyi (prédikálni, hogyan?) szaszmatul (szaszmatol, Tiszántúl: szöszmötöl), körműnyi (kör-möl) u. o. 1877. 323. 325. 523.

Érdekes az *-ó* *-ü*-vá változása *ojt* képzőkben, mire nézve megtekinthető *Sziládi*: »Régi költők« 320. l. és N. Szótár. I. 134.

Van még: sányhuddt, Nyő. 1877. 43., kárhus, (káros), u. o. 230.

Ezekből amazokkal és a többi gyűjteményekkel egybevetve szintén láthatni az *o* és *u*, *ö* és *ü* váltakozását, mintegy megmaradásért vagy bejutásért küzdését. Nincs-e erre hatásuk idegen nyelveknek is? Nem mutat-e erre az *u*-val átvett sok idegen tájszó, melyekkel el van árasztva Miklosich ismert szójegyzéke (melynek különben *p* betűbeli 228 szavából legalább 87-et számíthatok, mint az alföldi magyarság előtt ismeretlent, s a *h* betűből 24 közül 13-at!): elhatározni nem

tudom. Elég nekem, ha megállapíthatom, hogy e két hangzó, melyről szólni kívántam, mindent összevéve, több tekintetben újabb keletűnek tartható. Főképp pedig elég az, ha kimondhatom, a mit bizonyosnak tartok, hogy az *-uk -ük* egy nem nagy körű tájszólásban divatos, a régi nyelvben, sőt legújabb időkig az összes irodalmi nyelvben használatlan volt, hogy ennél fogva használatukat a 40-es évek előtti szokás, és az Akadémia régibb és újabb útmutatásai szerint kell korlátozni.

Ha áll az, hogy az irodalmi nyelvet óvni, fejlődésében mérsékelni kötelességünk: kétségkívül óvnunk kell azt valamint egy részről a nyelvművelők kényétől, úgy más részt a népnyelv idomtalanságaitól és ízetlenségeitől is.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományak művelése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antall. tagtól 1874. 182. l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékezés. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.
VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.
IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l.	60 kr.
X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól	10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábor tól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól	50 kr.
V. Emlékezés Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékezés Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.

VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sínai nyelvhasonlítása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szucmi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól	10 kr.
V. Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól.	30 kr.
VI. Rankavis Kleon új görög drámája. Télfy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások birálata,

tekintettel

az ujtás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia I. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani ujtások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.